

ՀՄԱՅՆԱԿ ՄԱՆՈՒԿԱՆ

ԴԵՊՔԵՐԸ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆՈՒՄ

(1914 — 1918)

(Շարունակութիւն)

1918 Փետրւար 24.— Երկար ատենէ ի վեր ոչինչ գրած եմ : Հոգեբանութիւն մը համակեր է զիս : Բնազդ մը զիս կը ստիպէ գրել, ըլլայ լրագրական յօդած մը կամ նամակ մը եւ կամ երկու տող յիշատակարանիս մէջ : Փետրւար 7ին թուրքերը կը գրաւեն Կարմուշ եւ Ախլաթը, ինչ որ յուսեցոյն տրամադրութիւններ կառաջացնէ հասարակական կարծիքի մէջ : Երէկ իրիկուն Բերկրիէն հաղորդեցին, որ Պայաղլիտէն վերադարձող միլիցիոնէրներ յայտնեցին թէ՝ Պայաղլիտ ստացած է հետեւեալ հեռագիրը.— «Կարմուշը գրաւեցաւ, 300 դերի առնուցաւ, գործերը լաւ կ'երթան, թուրքերը եւ քիւրդերը կը նահանջեն» : Իրիկուն նոյնպէս հաղորդեցին, որ Եկմալէն եւ Ոստանէն կը հաղորդեն, թէ թնդանօթի ձայներ առած են Ախլաթի կողմէն :

— Այս օրեր հինգերորդ գունդի մէջ կը յուզւի գերքերը լքելու առաջարկը :

— Կարնոյ համագումարին պատգամաւորներ ընտրեցան փետր. 19-ին կայացած ժողովին մէջ, ուր կային ԳԱ պատգամաւորներ, Հմ. Մանուկեան, Ա. Մաքսապետեան, Մ. Սօսեան, Պ. Պանիրեան, Մ. Յովիկեան, Վ. Առաքելեան, Ա. Մեսրոպեան, Ա. Աղաւեան : Անոնցմէ եւ ու Սամէլ մերժեցինք երթալ, միւսները մեկնեցին ամսոյս 21-ին :

— Զօրահաւաքը առաջ կը տարւի մեծ թափով. մինչեւ 30 տարեքաւորները կը հաւաքւին, զէնքի տակ առնւած են 2000 հոգի :

28 Փետրւար.— Երէկ գիշեր հինգերորդ պոլիի մէջ կը սպաննուի մէկ բժիշկ եւ կը վիրաւորւի զինուոր մը : Ներքին երկպառակութիւններ եւ սպանութիւններ կը շարունակւին տակաւին : Յունւար 26-ին էր, որ 300 վերադարձող զինուորներէն 5 հոգի սպաննուեցան, դարանի մտած իրենց զինակիցներուն կողմէ, Գէօլիի մօտ :

— Այս իրիկուն Առնիսէն տեղեկացուցին, որ մեր ռազմական զէպի Արճաւազ երթալով՝ Աղսրաֆի մէջ հանդիպեր է 20 ձիաւոր եւ 50 ոտաւոր քիւրդերու, որոնք կուին մէջ կուտան 4 - 5 սպանւած եւ 7 զերի. վերջինները բերւած են Արճէշ:

— Ղարաքիլիսէն լուր ստացւած է, որ Սմբատ 2000 հետեւակ եւ 400 ձիաւոր զինուորներով կը պատրաստէ յարձակիլ Ախլաթի վրա: Թուրքերը Փրխուսի ճակատին վրա մեծ ուժեր կը հաւաքեն:

— Այսօր հրաժարական տւի ներքին դործերու կոմիսարութենէն, պատճառ բռնելով, որ՝ «նկատի ունենալով Վասպուրականի մէջ ստեղծւած ներկայ դրութիւնը եւ գործերու ընթացքը, ես ի վիճակի չեմ անոնց պատասխանատուութիւնը բաժնել ձեզ հետ»:

Մարտ 1.— Այս առաւօտ կանայք կը խռժեն պարենաւորման փուռի վրա եւ հացերը կը թալանեն: Թալանող 8 կիներ կը ձերբակալին եւ կը բանտարկւին: Քիչ ետք, Մամբրէի հարկւրեակին զինուորները կուգան, կը կոտորեն դուռը եւ կիները կաղատեն: Զաւէն տանիքէն վար ցատկելով կը փախչի: Յոյցը կաղմակերպւած է Աղատի կողմէ, որ ժամանակէ մը ի վեր Շատախցիական փոռթի մը ստեղծեր է: Նոյն Աղատ Լեւոնի, Մոկացի Համբարձումի եւ Անտրոյի ներկայութեան ըսած է, որ՝ «ես պիտի քանդեմ զինուորական մարմինը, որուն զլուխը կը գտնուի Պուլկարացի Գրիգորը, որ ոչ մէկ լուրջ միջոցի դիմած է անխիստութեան վերջ տալու համար: Գրիգոր սկսած է գործել ճիշտ աշխպէս, ինչպէս երբեմն Արամ՝ չունենալով վերջինիս առաւելութիւնները: Շարաթէ մը ի վեր է, որ Գրիգորի հետ խըղած եմ յարաբերութիւններս:

Մարտ 4.— Երէկ իրիկուն (մարտ 3) ստացանք Ղարաքիլիսէն պոլկովնիկ Գեղամովի մէկ թէլէֆոնոկրամը, որու համաձայն Կարին դրաււած է, Մանազկերտ պարպւած մերոնց կողմէ եւ հաւանական է ամբողջ խնուսի նահանգի տեղահանութիւնը. նոյնը կաւելցնէր որ Վանի զրութիւնը ծանօթ չէ իրեն եւ զաղթել կը թողուր մեզի խնուսի գծով, որ պիտի պահեն: Սաֆալիէն ստացւած ուրիշ տեղեկութիւններ չափազանց ծանր են: Վէհիպ փաշան ըսած է, որ ինք ազգային զօրաւորներ չի ճանչնար եւ պիտի երթայ այնքան որ հանդիպի ռուս զօրքի: Գերմանական ամբողջ ճակատին վրա գերմանները կը յառաջանան Ռուսիոյ խորերը եւ մալրոռւսներ, պելոռուսներ եւ լեհեր խուճերով կը միանան գերմանական բանակին: Բուլքեւիկներ սրբազան պատերազմ յայտարարած են: Դրօն իբրեւ թէ Իգդիրէն ելած է զէպի Պալաղիտ եւ մաքրած ճամբու քիւրդերը: Մինչեւ ուշ գիշեր թէլէֆոնով խօսեցաւ Սէֆէլուի հետ եւ մարդ զրկե-

ցաւ Պայազիտ լուրը՝ ստուգելու եւ որոշ տեղեկութիւններ տալու այսօր: Խորհրդակցութիւնը, որուն ներկայ էին Կ. Համբարձումեան, Հմ. Մանուկեան, Գրիգոր Պուլղարացի, Լեւոն, Սամէլ եւ պոլկովնիկ Պօղոսեան՝ երեք օֆիցէրներով, ընելիքի մասին որոշումը թողուց այսօրեան: Ընդհանուր կարծիք մըն ալ՝ կուէլ եւ ուժին առջեւ տեղի տալով նահանջելն է դէպի Պարսկաստան:

— Այսօր Կեդր. Կոմիտէի խորհրդակցութիւն մը ունեցանք, ուր դարձեալ վերոյիշեալ եղբակացութեան հասանք՝ որոշելով զէնքի տակ կանչել 35 տարեկանները եւ ժողովրդական միջոցներ կազմակերպել՝ պատրաստ ըլլալու նահանջի:

— Պարսկաստանէն ստացանք Սիմոն Խանի նամակը. բերողը ըսաւ, թէ՝ վերջին օրը լսեր է որ անգլիական զօրքեր եկած են Սօուջ-բուլաղ եւ Թաւրիզ:

— Աւնիսէն Տիգրան կը հաղորդէր, որ Զիլանի Կուլիխան եւ Քեամիլ բէկ ուզեր են տեսնուիլ իրենց հետ: Հրահանգեցաւ, որ զգուշաւորութեամբ տեսնուին եւ ջանան բարեկամութեան պէտքը շեշտել:

— Երէկ իրիկուն դարձեալ խորհրդակցութիւն ունեցանք: Ղարաքիլիսէէն Տ. Միքայէլեան կը թէլէֆօնէ, որ Խնուսի գաղթականներու առաջին մասը արդէն հասած է Տիատին. դրութիւնը իրենց համար ալ անորոշ է: Առջի օր, մեր հրահանգին համաձայն, Սաւալիէն Պայազիտ մեկնողները երէկ մինչեւ ուշ առտն չվերադարձան: Երէկ իրիկուն Սարայէն Սիմոնի տւած թէլէֆօնովրամի համաձայն, քիւրդ մը եկած է Շէրպէկ եւ պատմած, որ Սմիզոն Սաւմաստի մէջ կը տեսնուի Մար - Շիմոնի հետ, որու վերադարձին առտն կը յարձակի անոր վրա: Մար - Շիմոն կունենայ իրեն հետ 400 - 500 մարդ. կռիւը կը շարունակուի, կը սպաննուին տեղացի մէկ քանի հայեր եւ, իբրեւ թէ, Սամսոն օգնութեան կը փութայ Մար - Շիմոնին:

— Կը ձիւնէ այսօր եւ ձմա է օրը. սոսկալի եւ դաժան աղբեցութիւն թողած է դաղթի միտքը ժողովրդի վրա. ահաւոր բան է այդ նահանջը այս օրերուն. ո՛րք պիտի երթայ եւ ի՞նչպէս երթայ այս թըշառ բեկորը, որ հազիւ թէ կը շնչէր մայր երկրի վրա: Ոչ մէկ նախապատրաստութիւն կայ դաղթի համար, սպասողական դրութիւն է, կը սպասեն բոլորը, որպէսզի պարզի Խնուսի, Էրզրումի, Պայազիտի վիճակը, որպէսզի պարզ և որոշ բան մը իմանանք կամ հրահանգ մը ստանանք: Երեք ամիս է, որ Վասպուրական մնացեր է ինքն իրեն, ո՛չ կապ եւ ոչ յարաբերութիւն. այդ պայմաններու մէջ հարկաւ դիմադրութիւն ցոյց տալ հնարաւոր չէր:

Հայութիւնը չի կրնար կազմակերպուիլ, եւ այդ է իր միակ դժ-

բախտութիւնը: Ահա ղեկավար շրջան մը Վանի մէջ. ո՛չ մէկ ջանք, միջոց մը, ո՛չ մէկ ձեռնամխութիւն, թէլէֆոն տալ եւ առնել՝ ահա բոլորը. Դժբախտ ենք եւ պիտի կոտորուինք: Ես միշտ ըսած եմ ղեկուցումներու մէջ եւ դասախօսութեանց ընթացքին, որ հայութեան հասած աղէտներէն աւելիին կրնանք հանդիպիլ եւ կը թւի թէ պիտի հանդիպինք. Կովկասը տակնուվրա, ճակատը՝ բաց եւ թշնամին արագաքայլ կը յառաջանայ. բոլոր մը հայութիւն պաշարւած թշնամիներով եւ դաժան պայմաններով:

— Հանգիստ եմ. միակ մտահոգութիւնս քոյրս է ու մայրս. եթէ դիտնամ որ անոնք ապահով են եւ կուշտ ու պիտի կարողանան խուսափիլ մեծ վտանգէն, ես մեծ սառնասրտութեամբ պիտի նայիմ դէպքերու վրա եւ ընդմիջտ Կովկասէն հարաւ պիտի ձգտիմ երթալ: Ինչքա՛ն կողոյշի անգամ մը տեսնել քոյրս ու խեղճ մայրս...

Մարտ 6. — Երէկ իրիկուն Գրիգորենց տունն էինք բոլորս. Սաւալիէն կոմիսար Լեւոն ընդարձակ տեղեկութիւններ հաղորդեց ճաշատի դրութեան մասին: Անդրանիկի մէկ հաղորդագրութիւնը կ'ըսէ, որ Կարին դրաււած է, ինք կը գտնուի Հասան - Գալէ: Պոլիովնիկ Յովսէփեան Կոստիային տւած մէկ հեռագրով, փետր. 26 - 27-ին կը հըրահանգէ նահանջել Բերկրի եւ Ժողովուրդը կանոնաւոր ու հանգիստ կերպով տեղափոխել, անկանոնութեանց պատասխանատուն համարելով Կոստին: Մանաղկերտի, Ղարաքիլիսէի, Պայազիտի շրջաններուն մէջ կատարեալ անընդհանրութիւն կը տիրէ, մէկ կառավարիչը միւսին չ'ըսեր: Ս. Կարապետի պոլիէ ղինւորները փախեր են տուններին եւ մնացեր է 150 մարդ: Սմբատի բոլոր ղինւորները նոյնպէս առաջին ընդհարումի հետեւանքով փախեր են եւ առաջացեր է ընդհանուր պանիկա եւ խուճապ, որու հետեւանքով Ժողովուրդը դադարի դիմեր է: Պայազիտի ղինւորական եւ ազգ. Խորհուրդները յայտներ են Լեւոնին, որ առաջարկէ մեզ Պայազիտի եւ Տիատինի շրջանը Վանին միացնել: Քիւրդ Ղազօն չի հպատակւիր նաչալնիկ ատրիատին (ջոկատի պետին): Պայազիտը մարդ ղրկեր է Թիֆլիս եւ Երեւան, առաջարկելու համար, որ եթէ Կովկաս օգնութեան հասնի, իրենք կրնան մնալ, իսկ եթէ ոչ, պիտի նահանջեն: Իբրեւ թէ Սմբատ եկեր է Տիատին եւ գաղթող Ժողովուրդը ետ կը դարձնէ:

— Ժողովուրդը կապրի չափազանց արիւնաքամ բոպէներ: Նահանջի տրամադրութիւն չկայ, նկատի ունենալով անկարելիութիւնը: Շատախցի Պազիկը ներկայացաւ կոմիսարներու Խորհուրդի նախագահին եւ հարցուց, թէ ո՞վ կողէ նահանջ, ո՞վ կողէ մնալ. «Նահանջ մարդկուի՞ն է, նահանջ մեռնել է. երկու տարի ապրեցանք,

բայց ի՞նչպէս . ո՛չ, մենք չենք ուզեր նահանջ, մենք կուզենք մնալ, կուրիլ եւ մեռնիլ» :

— Այս գիշեր 1/4 արշին ձիւն եկաւ . օդը ձմեռային է եւ խիստ ցուրտ :

— Այսօր հայկական հինգերորդ պոլիլը յանձնումներ կընէ եւ պրիկադ (հրաման) եկած ըլլալով կը պատրաստուի մեկնելու :

Մարտ 7. — Այսօր տրամադրութիւնը աւելի լաւ չէ : Ժողովուրդը՝ կին, տղայ, մարդ հաւաքւելով, առաջնորդ Եղնիկ վարդապետի գլխաւորութեամբ կերթան Ծրդ պոլիլի պոլիովնիկի մօտ եւ կը պահանջեն, որ մնայ եւ չդաւաճանէ : Անիկա կըսէ, որ իրենք չեն երթար Կովկաս, այլ Սաւալի, այդ վտանգւած կէտը պաշտպանելու համար : Զինուոր մը դաւաճան կանւանէ պոլիովնիկը :

Այս իրիկուն Սաւալիէն Լեւոն Օհաննէսեան կը հաղորդէ, որ նահանջը առաջ եկեր է քոթր ռազմէտկայի պրովոկացիայի եւ պոլիովնիկներու ապիկարութեանց եւ ընդհ. ղեկավարութեան պակասութեան :

Դրօն Պայադիտ կը սպասուի . հայկական մեծ ուժեր կեդրոնացւած են Կարս եւ Կաղզւան, Իգդիրէն 15000-ի չափ ուժեր պիտի դան այս ճակատներուն վրա : Անգլիական զօրքերը եկած են Սոուջ - Բուլաղ եւ թաւրիկ :

Ուլուխանլու - Շահթաթի գծի վերաշինութեան աշխատանքները մեծ թափով առաջ կը տարւին : Պայադիտէն ղեկավար ուղած են Վանի նահանգէն :

— Սարայէն Սիմոն կը յայտնէ, որ Մար - Շիմոն սպանուեր է Տիւրիմանի մօտ Սմիլոյի հետ ունեցած կռիւին մէջ եւ հարիւր հոգիէն ազատուեր է իր եղբայրը, քանի մը ասորիներով, շնորհիւ հայերու օժանդակութեան :

Մարտ 8. — Այս առաւօտ թուրքերը յարձակում դործեցին Ոստանի վրա : 80 - 100 հոգի յառաջանալով, կը բռնեն Պատակնից մօտ երկու բարձունքներ եւ կը սկսին հրացանաձգութեան, յետոյ մերոնց կրակին տակ կը քաշւին աւելի ետ : Առտուն երբ լուր կը տրւի Ծրդ դունդի պոլիովնիկին, որ Գէոլուէն զնդացիներու խումբը ետ դարձելի, որովհետեւ Ոստան կռիւը սկսեր է եւ Առաքելեան պատրաստակամութիւն կը յայտնէ իր խումբովը վերադառնալ, պոլիովնիկ Պօղոսեանը թէլէֆոնով կը յայտնէ անոր, որ այդ լուրը տեղացիներու կողմէ պրովոկացիա է եւ իրենք պէտք է շարունակեն իրենց ճամբան : Պաշտօնապէս ալ լուր տրուեցաւ նաչալնիկ ատրիատին Ռատանի վրա կատարւած յարձակման մասին, որպէսզի գունդը ետ մնայ երթալէ : Նկատելի է, որ թուրքերը յարձակման սկսան այն օրը, երբ Ծրդ հայ-

կահան դունդը մեկնեցաւ Վանէն : Կէսօրին լուր առնեցաւ , որ թուրքերը մտեր են Ոստանի կոնակը համարուող Հիւի գիւղը : Հոն կային 200 հոգի , երէկ գնաց Շատախցիներու առաջին հարիւրեակը , այսօր մեկնեցաւ երկրորդը , առտուն կանուխ ժամհարեան , որ 5-րդ դունդի սպան ըլլալով՝ ուրիշներու հետ մնացեր է մեր գնդի մէջ , մեկնեցաւ Ոստան , ուր հրահանգեցաւ գալ նաեւ Մուրատին 50 ձիաւորներով : Այսօր կէսօրին գնաց նաեւ Լեւոն , ձիաւոր զինուորներով , Ոստան է գացեր նաեւ Սամէլ 30 հոգով , այնպէս որ հոն վաղ առաւօտ պատրաստ կըլլան 500 հոգի : Երկու թնդանօթներ կան , բայց դործածող չկայ անտէրութեան պատճառաւ :

Զօրահաւաքը կը շարունակուի մեծ թափով , բայց դէնքը պակաս է : Ոստան փամփուշտի կարիք կայ , բայց ֆուռկոնի ձիեր չկան փոխադրելու :

Փոխադրական միջոցներ անկաղմակերպ եւ փչացման դատապարտւած են : Ժողովրդի մէջ խուճապը կը շարունակուի , թէեւ դիմողներ չատ եղան Ոստան երթալու :

9 Մարտ .— Այս առաւօտ կոիւր շարունակեցաւ ժամը 5-30-ը անց եւ տեւեց մինչեւ ժամը 1 :

Յարձակողներու թիւը 200 - 300 է : Այսօրեան կոիւր շատ կատաղի եղած է . թուրքերը առաջացեր են Հիւիի կողմէ , ուր , սակայն , Մուրատ իր ձիաւորներով ուռռա՛ կանչելով , կը յարձակի թուրքերուն վրա , որ խուճապով կը սկսին փախչիլ , թողլով 4 սպանւած , 2 հրացան , 200 քիւշիւք չափի փամփուշտ , պատինկայ , շինէլ եւ այլն : Ժամը 4-էն ետքը մեր ռազմանաւը , ուր նստած էին Կ . Համբարձումեան եւ Դանիէլ վարդապետ , կը ռմբակոծէ Աղթամար եւ չըջակայ դիրքերը ու կը վերադառնայ երեկոյեան :

Այսօր լոյս ընծայեցի «Տեղեկատու» անունով թերթիկը , որ ամէն օր լուրեր պիտի հաղորդէ ժողովրդին , որ մեծ ուրախութեամբ ընդունեց զայն :

Լեւոն տակաւին Ոստան կը սպասէ եւ ուժեր կուղէ : Մեր ունեցած երկու վիրաւորներէն մէկը ծանր է :

10 Մարտ .— Այսօր կոիւ չկայ Ոստանի ճակատին վրա : Արճէչէն իմացանք , որ հոն մեր հետախոյզները Կարմունջի մօտ քիւրդերու հանդիպելով՝ սպաններ են մէկը : Իրիկան Սալալիէն Տ . Միքայէլեան հաղորդեց , որ Մեսրոպ իր խումբով եկած է Սալալի եւ թէ Ախվէրդեան Իգդիրն է եւ կը սպասուի Պայաղիտ : Այսօր գիւղերուն յայտարարեցաւ , որ զօրքի համար խոտ եւ յարդ բերեն քաղաք իրենց միջոցներով : Սկսած են կաղմել նաեւ աշխատաւորներու խումբեր , որոնց կարիք կը զգացուի նաեւ Ոստանի մէջ :

Մարտ 11.—Այսօր կիրակի է. կը ձիւնէ անվերջ, կարծես ձմեռը վերադարձած է. տրամադրութիւնս չի լաւանար, ուրիշներ կը կարծեն, որ նահանջի սարսափն է ազդեր վրաս, առանց մտնելու իմ հոգիիս մէջ եւ տեսնելու, որ անիկա քանդակեցաւ փետրւար 21-ին երբ Կարնոյ պատգամաւորները դացին, իսկ ես մնացի միմիայն մեր ընկերներու եւ, մասնաւորապէս, Գրիգորի այն մտայնութեան հետեւանքով, որու համաձայն մենք մեկնողներս «կորած ենք» եւ «ոչինչ կրնանք ընել»։ Այլեւս չեմ կրնար աշխատիլ, սիրտս պաղեր է եւ անպատճառ վանէն վերջնականապէս հեռանալ կ'ուզեմ, յարմար առիթը չի ներկայանար, իսկ ես անհամբեր եմ։ Կէսօրին Գրիգորենց տունը լաւ մը խմեցի. կուզեմ խմել եւ մոռնալ ներքին վիշտերս։

Մարտ 12.— Այսօր ռադամականացող խաղաղ անցաւ։ Թուրքերը Ոստանի դէմ խրամատներ կը փորեն։ Կէսօրէն ետք Սոուք Սուէն Մեսրոպ Զանօեան յայտնեց, որ իրենք 90 հոգով կը վերադառնան կարեւոր նամակներով։ Իրիկան Գրիգորենց տունը կարդացի Մ. Սոսեանի ծածկազիր թէլէֆոնովրամը, որով կը յայտնէ թէ գերմանացիք զրաւած են Պետրոգրադը, Մոսկւան, Օդեսան, Պարքովը եւ դըրաւելու վրա են նոյնիսկ Բագուն։ Միսիոնարները ամբողջապէս հեռացեր են Կովկասէն։ Գաղթականութիւնը Մօսկուն - Գորանի շրջանէն կանցնի Կովկաս։

Իրիկունը ուշ ատեն Տաճատ Առնիոյն տւած թէլէֆոնովրամով կը յայտնէր, որ իրենց քիւրդ լրտեսը վերադարձեր է. անոր տւած տեղեկութեանց համաձայն, քիւրդերը դացեր են Ախլաթ եւ դէնք բերած են։ Թուրքերը ընկերացեր են անոնց մինչեւ Ալջաւաղ։ Փրքաքոմանտանին նամակ գրած է Զիլանի քիւրդ բէկերուն՝ յայտնելով, որ ամէն ուղղութեամբ հայերը քշած ու մեծ սրահետներ զրաւած են, կառավարիչ մինչեւ իրենց ընդհանուր յարձակումը իրենց յարձակումներով նեղել հայերը, որոնցմէ շատեր, իբր թէ, առաջարկած են իրենց միանալ։ Քիւրդերը պատրաստակամութիւն յայտնելու նամակներ գրած են Թուրքիա գտնուող իրենց ցեղակիցներուն՝ հարցնելով թէ համաձայն են, որ իրենք թշնամանան հայերուն հետ։ Քիւրդ լրտեսը յայտնած է նաեւ, որ հայեր կը գտնուին Թուրքաղ - Սինճան։ Ասկէ դատ, Զիլանի քիւրդերը, ըստ Տիգրանի պատմածին, ի՞նչ նուախ եւ միւս նահանգներու ընդհ. գաղթի առթիւ ըսած են, թէ՛ վանեցիք խաւար չունին, տեսնելով որ մենք մեր տեղերը նստած ենք։ Տիգրան կը պատմէ, որ Կուլիխան բէկ կառավարիչ Գեամիլ բէկին (Զիլանի բէկերն են), որ ժամանակը եկեր է յարձակելու հայերու վրա, իբրեւ թէ Գեամիլ բէկ չի համաձայնիր, եւ միասին կանցնին Զիլան։

Մարտ 13.— Այսօր Բերկրիէն Մուշէղ յայտնեց, որ Պարսկաստանէն քիւրդ մը եկեր է խաչան եւ սլաւմեր, որ հայերը եւ ասորիները միանալով ջարդէր են 10 - 12 հազար թշնամի եւ Ուրմին ու Սալմաստը իրենց աղղեցութեան տալն առնելով՝ կռիւը կը շարունակեն խոյի շուրջ:

Սարայէն Սիմոնը կը տեղեկացնէ, որ Նոշարի քիւրդերն ալ Ֆրքա քոմանտանէն հրահանգ ստացեր են՝ հայերու վրա յարձակելու, բայց իրենք ըսած են, որ միշտ բարեկամ պիտի մնան հայերուն, եթէ նոյն իսկ թուրքերը գրաւեն Վասպուրականը: Այսօր երեկոյեան Գրիգորենց տունն էի մինչեւ ժամը 10-ը:

Մարտ 14.— Այս առաւօտ կարգին ցուրտ ըրաւ. տարօրինակ եղանակ է. դարուն մտած ենք, բայց կարծես ձմեռը կը վերսկսի. մեզի՞ թէ թշնամիին նպաստաւոր է ասիկա՝ չեմ դիտեր: Տարտամ զգացումներ ունիմ. կարծես թէ զգալու կարողութիւնը կը վերնայ ինձմէ, առանց աղղելու մտքիս վրա, որ բաւական պայծառօրէն կընայ դատել իրերը, եթէ կողմնակի յաւակնութիւններ չյարձակին վըրան:

Առաւօտ թէյիցն ետք, Զաւէնի հետ քմահաճոյք ունեցայ նարտի խաղալու եւ տանելու. պաշտօնատունը երթալէն ետք միայն խաչայ, որ Արճէշ կոչու է: Քիւրդերը յարձակել են, Օրօրան դետի մօտ, մերօնց վրա: Տաճատ իր խմբով ռազմեակա դացեր է դէպի Ալճաւաղ: Մերօնցմէ կայ, ըսին, մէկ սպաննած եւ մէկ վիրաւոր, որ, կէսօրուայ տեղեկութեան համաձայն, մնացեր է թշնամու ձեռքը: Լուր առնեցաւ նաեւ, որ Տաճատ Աղսրաֆի մօտն է եւ թէլէֆոնով կը խօսի մերօնց հետ Արճէշի մէջ: Տեղէս կաճապարեն փամփուշտ զրկել, կարծես թէ առանց կռիւի կարելի չէր իմանալ, թէ փամփուշտ չկայ հոն: Գործերը դանդաղ կերթան եւ օրւայ պահանջած թափը չունին:

Այս առաւօտ Հիրճէն փախան երկու կղզիացի զինուորներ իրենց հրացաններով եւ փամփուշտներով: Լուր տրեցաւ ամէն կողմ, որ ձերբակալեն: Հոն ուր զինուորական կարգը եւ անոր անմիջական հետեւանքն եղող խիստ պատիժը կը բացակային, նման երեւոյթները պիտի ընդարձակէին անպայման:

Իրիկունը լուր տրեցաւ, որ պոլկովնիկ Պաղտասարեան օրս Պայպիտ հասած պիտի ըլլայ:

(Շարունակելի)

